

УДК: 101.37

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

кандидат психологічних наук, доцент, Коновальчук В.І.

Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, Черкаси, Україна

Збереження та існування цивілізації як і геоекономічний прогресивний розвиток людства ґрунтується на використанні творчого потенціалу особистості. Водночас, загострюється увага до деструктивних наслідків сучасного науково-технічного прогресу, як наслідку реалізації творчого потенціалу людини.

Метою статті є з'ясування змісту чинників, які уможливають безпечний та конструктивний процес втілення творчого потенціалу особистості у ціннісне здійснення і розвиток як самої себе, так і об'єктів навколишнього світу.

Розвиток творчого потенціалу пов'язаний із властивостями цілісної психіки до самозбереження та саморозвитку. Тенденція самозбереження ґрунтується на процесі саморегуляції - утримуванні стану стабільності і рівноваги психіки. Самоорганізація є процесом формування нових рівнів, структур, показників творчого потенціалу особистості і зумовлюється обміном інформаційно-енергетичних потоків зовнішнього простору і внутрішньо психічних процесів. Пусковим механізмом самоорганізації у структурі особистості є загострення певного рівня суперечностей, що не можуть бути вирішені на основі саморегуляції. Способом вирішення суперечностей, у цьому випадку є конфлікт і ймовірність деструктивності у реалізації творчого потенціалу особистості.

Філософська рефлексія можливості цілісного і конструктивного життєтворчого здійснення окремої особистості та прогресивного розвитку технологічної цивілізації виявляє необхідність відповідальності як свідомого регулятора розвитку творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: творчий потенціал особистості, відповідальність, сумління, добродійність, обов'язок, розвиток, саморегуляція, самоорганізація.

*PhD in Psychological sciences, associate professor, V.I. Konovalchuk
Responsibility in the regulation of creativity potential/ Cherkasy Regional
Institute of Post-Diploma Teachers Training, Cherkasy, Ukraine*

Existence and maintaining of the civilization is based on the use of creative potential. However, destructive consequences of modern science and technology as the result of human creativity are in the focus of modern science.

The article aims to clarify the content of the factors that enable safe and constructive creative potential realization leading to axiological self-fulfillment and development of the person and their environment.

Creative potential development is connected with the integrated mental tendencies to self-preservation and self-development. Self-preservation is based on the process of self –regulation that means maintaining psychic stability and mind balance. Self-organization is the formation process of new levels, structures, and creative potential indicators. It is caused by the exchange of external information and energy flows and internal psychological processes.

Contradictions that cannot be solved by means of self-regulation activate the mechanism of self-organization. The way to resolve contradictions in this case is the conflict and the probability of destructive creative potential realization.

Philosophical reflection on capabilities of the individual's holistic and constructive self-fulfillment and progressive development of technological civilization reveals the necessity for responsibility as a conscious regulator of creative potential.

Keywords: creative potential, responsibility, conscience, charity, duty, development, self-regulation, self-organization.

Вступ. Епоха глобалізації актуалізує перед людством завдання використання малозадіяних ресурсів геоeкономічного розвитку, які прямо чи опосередковано пов'язані із людиною. Походження природно-космічних ресурсів від людини не залежне та освоєння харчових ресурсів Світового океану, енергетичних ресурси сонячної енергії залежить від рівня науково-технічного розвитку суспільства, який визначають особистісні чинники: рівень освіченості та культури суспільства загалом і кожного його члена зокрема; здатність представників певного соціуму сприймати й адаптувати у своєму культурно-цивілізаційного просторі новітні продуктивні досягнення людства; стан фундаментальної науки та науково-технічних розробок, можливість створювати і впроваджувати у всі сфери життя новітні технології; інформатизація суспільства та доступність інформації громадянам. Найважливішим ресурсом геоeкономічного розвитку є людський фактор, а саме: творчий потенціал особистості, яким визначається здатність до оволодіння знаннями, здійснення продуктивної діяльності, освоєння рівня загальної культури людства та створення нових цінностей.

Теоретико-практичні аспекти проблеми творчого потенціалу особистості тісно пов'язані із ідеєю К. Гольдштейна про початково закладені у організмі вроджені потенції (potentialities), які самоактуалізуються; теоріях самоактуалізації А. Маслоу і К. Роджерса; поняттям психологічного капіталу М. Чиксентміхайї та Ф. Лютанса;

поглядами на потенціал особистості (М.Каган Ю.Резнік), концепцією особистісного потенціалу Д. Леонтьєва, розумінням творчого потенціалу як «обдарованості» та «готовності до творчої діяльності» (Г.Костюк, Б.Теплов, О.Матюшкін, Я.Пономарьов, Н.Кузьміна, В.Моляко).

Сучасні наукові дослідження акцентують на визнанні притаманності кожній людині творчого потенціалу, характеризуючи його як конструктивного і визначального чинника збереження та розвитку значущих надбань людства у сучасних динамічних соціокультурних умовах. Водночас, загострюється увага до деструктивних наслідків сучасного науково-технічного прогресу і реалізації людського потенціалу, результати якого негативно позначаються на природних умовах і на існуванні життя на планеті взагалі. Споживацьке ставлення до природи, імпульсивні ірраціональні дії зі зміни довкілля вже призвели до часткового руйнування та до серйозного порушення природного балансу. Тому, пріоритетним напрямом наукового пізнання має бути філософська рефлексія змісту та природної динаміки творчого потенціалу у цілісному і повноцінному життєтворчому процесі особистості.

Метою статті є з'ясування змісту чинників, які уможливають безпечний та конструктивний процес втілення творчого потенціалу особистості у ціннісне здійснення і розвиток як самої себе, так і об'єктів навколишнього світу.

Виклад основного матеріалу статті. Проблема потенціалу людини належить до числа провідних філософських проблем із неминущою актуальністю, постановка та вирішення якої у руслі філософського знання виявляла суттєвий вплив на історію пізнання, пробудження і реалізацію творчої сутності людини. Традиційно зміст поняття «творчий потенціал» тлумачиться як сукупність природних властивостей і здібностей людини, що виявляються через її актуалізовану потребу і готовність взаємодіяти із зовнішнім світом, здійснювати життєдіяльність у суспільстві. Творчий потенціал визнається системотвірною якістю сукупних атрибутивних властивостей і здібностей людини, що за певних умов стають засобом її цілеспрямованої взаємодії із навколишнім світом, забезпечуючи її особистісне самовираження і самореалізацію. «Володіючи системотворчою властивістю, творчий потенціал виконує інтегруючу функцію в структурі якісних характеристик і в системі становлення особистості», – зазначає П.Кравчук [2, с.8]. Доцільним доповненням до розуміння творчого потенціалу особистості, є визначення його цілісним ресурсом психіки, унікальний зміст якого визначається культурно-історичним, генетичним, пренатальним та соціальними досвідом, а інтегральною властивістю є гідність.

Процес індивідуального розвитку творчого потенціалу пов'язаний із властивостями цілісної психіки як системи, що є діалектичною єдністю двох протилежних тенденцій: до самозбереження та до саморозвитку. Тенденція самозбереження ґрунтується на процесі саморегуляції. Під регулюванням розуміється процес приведення чогось до відповідності із встановленими нормами, правилами; утримування стабільності і рівноваги. Протиріччя між мінливістю і стабільністю що представлено в творчому потенціалі у формі боротьби двох взаємозалежних протилежностей, має загальний характер. При цьому стабільність і мінливість – необхідна умова відбору цінних якостей і переходів творчого потенціалу із одного рівня до іншого: саме із таких переходів складається процес розвитку. Важливим атрибутом таких переходів є зовнішній простір. Творчий потенціал особистості поза простором не може прогресувати, оскільки тільки при взаємодії з ним виникають відхилення, суперечності, що створюють необхідні умови для виникнення активності, саморуку до самозбереження і розвитку.

Для повноцінної життєдіяльності особистості важливим є процес самоорганізації. Суть цього процесу виражається в тому, що особистість, на основі внутрішньої динаміки творчого потенціалу, здатна набувати у процесі своєї діяльності нових властивостей і досягати нового, більш високого, рівня взаємодії із світом. Запропонована концепція базована на розумінні творчого потенціалу як складної і відкритої системи, що характеризується можливостями для формування своєї структури. Процес самоорганізації творчого потенціалу особистості можна представити у вигляді ланцюга діалектичних заперечень, кожне із яких не лише заперечує певні компоненти її психологічної структури або поведінки, але й зберігає у них позитивний зміст.

У тлумаченні поняття «самоорганізація» важливою є взаємодія зовнішніх впливів, адже самоорганізація можлива лише у відкритих ініціативних потенційних системах, які перебувають у стані неурівноваженості, адже хаос необхідний, щоб дати поштовх розвитку. Самоорганізація творчого потенціалу особистості розуміється нами як процес формування нових рівнів, структур або показників, зумовлений інформаційно-енергетичним обміном потенціалу особистості та зовнішнього простору. Пусковим механізмом самоорганізації у структурі особистості є загострення певного рівня суперечностей із зовнішнім середовищем, що не можуть бути вирішені на основі саморегуляції. Способом вирішення суперечностей, у цьому випадку, є конфлікт, що спричиняє порушення гомеостазу. Конфлікт – як спосіб подолання протиріч і обмежень, спосіб розвитку і реалізації творчого потенціалу – явище неминуче та природне. Він може зумовити встановлення нового порядку, підтримувати його та порушувати, тобто,

може виступати як стимулом так і гальмом прогресу, фактором розвитку і деградації.

Індивідуальна сила творчого потенціалу особистості не завжди передбачає можливість узгодження процесів саморегуляції самоорганізації. Досвід гуманістичних колізій реалізації творчого потенціалу особистості мав місце в історії людства, зокрема, демонічний естетизм епохи Відродження. Його варіації зустрічаються і в наш час, зокрема, у молодіжних субкультурах. Спроби втілення ідеалу гуманізму стосовно саморозвитку й самоствердження творчого потенціалу особистості без визначення меж засвідчили його суперечливість, часом, потворність і вульгарність. Культивування «безмежного самоствердження» часто виявлялося розгулом пристрастей та свавіллям особистості, самоствердженням і самозамилуванням. Небачений злет творчості виявляє «зворотний бік титанізму» [3, с.120-138]. Неузгодженості між здобутками етичної думки і реальної практики життя в епоху Відродження можна розглядати як вираз загальної трагічної дихотомії творчого потенціалу людства. Потенційна спроможність особистості до творчої діяльності, яка сприяє прогресивним змінам у житті набуває особливої небезпеки, коли поєднується із прагненням до влади над світом. Прагнення стати «деміургом» не узгоджується із добром засобів самоствердження власної творчої сили. Безмежжя особистісного самоствердження втрачає здатність відчувати «межу» поміж добром та злом, доброю та злою волею, поміж добродійністю та злочином.

Виявленням особливостей розкриття потенціалу людини у її вчинках історично пов'язувалося із пізнанням добродійності. Так, Аристотель, розглядаючи добродійність людини, вважав її результатом добровільності здійсненого вчинку. Добродійними вважаються усвідомлені та виважені дії, які особистість здійснює згідно власної волі, тому вона і стає вирішальною силою, яка регламентує морально відповідальну діяльність. Питання відповідальності вирішується рівнем довільності вчинку: «Хвалу і осуд отримують залежно від того, з примусу чи ні здійснений вчинок», - переконує Аристотель [4, с. 96.] Через довільність як характеристику вчинку на основі свідомої саморегуляції та самоорганізації потенціалу особистості, виявляється кореляція відповідального вчинку із розвитком особистості. У Новий час, розглядаючи людину як суб'єкта вільного і відповідального вибору, Т. Гоббс, зокрема, вважає, що спонукати людину до відповіді - означає створити причину добродійної поведінки, вільної дії [5].

І.Кант визначає відповідальність як необхідну властивість моральності. Моральний обов'язок не залежить ні від суто природних, матеріальних, егоїстичних потреб людини, ні від божественно-релігійного диктату. Ціннісне самовизначення людини у світі, орієнтири для

людської свободи регулює практичний розум. Основою практичного розуму є моральна свідомість, що спирається на автономність доброї волі і керується законом обов'язку добродетельності, який Кант називає категоричним імперативом. Історичний імператив звучить актуально у контексті реалізації творчого потенціалу особистості: 1) «Вчиняй лише згідно із такою максимою, стосовно якої ти водночас можеш побажати, щоб вона стала загальним законом»; 2) «Вчиняй так, ніби максима твого вчинку за допомогою твоєї волі мала б стати загальним законом природи» [6, с.250]; 3) «Поводься так, щоб ти завжди використовував людство і у своїй особі, і в особі будь-кого іншого також як мету, та ніколи – лише як засіб» [6, с.256].

Серед головних моральних обов'язків людини - обов'язки стосовно самої себе. Філософ обґрунтовує внутрішню вимогливість особистості щодо своєї життєвої позиції, турботу про збереження свого життя і здоров'я. Обов'язок щодо «людської гідності в нас» орієнтує не допускати зневажання своїх законних прав, не принижуватися перед іншими та не догоджати із корисливих міркувань. Особливе значення має сумління як неодмінний «внутрішній суддя». І.Кант розглядає сумління, розрізняючи просто відповідь від сумлінної відповіді (*gewisshafte Antwort*). «Сумління має мислитися як суб'єктивний принцип відповідальності перед Богом за свої вчинки, поняття ж відповідальності (хоча і туманно) завжди міститься в моральній самосвідомості» [7, с. 285]. Сумління виявляє чуттєвий аспект змісту категорії відповідальності. У цьому зв'язку особливо звучить наголос на обов'язкові людини здійснювати самопізнання, реалізуючи прагнення проникати у важко доступні глибини серця. До переліку обов'язків перед собою Кант ввів вимогу розвивати свої природні сили (духовні, душевні і тілесні). Ця вимога орієнтує на розвиток творчого потенціалу на основі усвідомлення особистістю своєї тотальної відповідальності за те, який вибір вона зробить, якій формі творчого здійснення дасть санкцію «бути добром».

Значний досвід тлумачення відповідальності напрацьований у філософії екзистенціалізму. Ж.-П. Сартр вважає людину відповідальною «за всі свої проекти», оскільки цілі бажані і визначаються нею. Людина, що знаходиться в стані вибору певної системи цінностей, визначає образ світу і образ майбутньої людини. Це породжує тотальну, нічим не скасовувану відповідальність. «Вибираючи себе, ми вибираємо всіх людей» [8, с. 324]. Вибрати - означає утвердити цінність того, кого вибираєш. Вибираючи людину, ми стверджуємо образ, який є цінністю для всіх. Тому наша відповідальність більша, аніж можна було б припустити, оскільки, «обираючи себе, я вибираю людину загалом», тобто відповідально «створюю образ» того, кого вибираю. Відповідальність супроводжує почуття глибокої тривоги. Така тривога називається екзистенційною,

оскільки пов'язана із прямою відповідальністю за існування інших людей. Відповідальність визначається одним із найважливіших екзистенціалів, з якого виводяться екзистенціали страху, тривоги, відчаю, провини.

Г. Йонас, продовжуючи традицію екзистенціалізму, створив синтетичну концепцію моральної відповідальності на основі найбільш значущих етичних учинь XX століття. На відміну від розгляду відповідальності як відносин або цінностей, Йонас представив принцип відповідальності в якості основи етики і сформулювати новий категоричний імператив: «Вчиняй так, щоб наслідки твоїх дій були сумісні із збереженням справжньої людського життя на Землі» [9].

У відповідальності за майбутнє А. Швейцер виділяє критерії допустимості і необхідності «жертви» і ризику - пріоритет суб'єкта, індивіда, який завжди повинен проектувати ситуацію на самого себе і вирішувати її, нібито відчуваючи благоговіння перед власним життям. Почуття благоговіння перед життям привносить в людини занепокоєння постійної відповідальності. І ніхто не може сам собі полегшити цей тягар. [10, с. 217]. Цей принцип породжує безмежну, «найвищу», згідно зі Швейцером, відповідальність за долю іншого життя, що стає «природною нормою». В кінцевому рахунку, основою етики стає відповідальність, яка є мірилом моральності. Через духовно-етичний занепад «Нашим порятунком в цей важкий час є прагнення прокласти шляхи майбутнього культурному людству ... тільки мислення, яке стверджує мораль благоговіння перед життям, здатне привести до вічного миру» [10, с. 237].

Об'єктивна відповідальність пов'язується з суб'єктивною волею. Однак, згідно із Г.Йонасом почуття відповідальності виникає не з ідеї відповідальності, а з визнання властивого речі блага, тобто з повинності буття виникає повинність вчинку суб'єкта, покликаного виконати дію. Почуття відповідальності - це щось на зразок совісті, а в поєднанні із любов'ю воно стає відданістю справі. Саме відповідальність, як єдність об'єктивної відповідальності і суб'єктивного почуття відповідальності, а не здатність або готовність до неї, мається на увазі, коли мова йде про відповідальність за майбутнє.

Космічний варіант розуміння відповідальності як відповіді людини на право буття, делеговане їй Богом – перекликається із вченням про екстенсивну відповідальність у російських космістів. Космічна відповідальність - це онтологічна відповідальність за творіння Боже. Результатом екстенсивної і інтенсивної безвідповідальності може бути апокаліпсис. Пророцтво апокаліпсису може розглядатися як умовне попередження людству, за безвідповідальне ставлення до використання своєї творчої сили.

Висновки. Проблема розвитку творчого потенціалу особистості набуває особливого значення у колі актуальних досліджень у зв'язку із

глобальною кризою сучасної цивілізації. Як конструктивний і визначальний чинник збереження та розвитку значущих надбань людства у сучасних динамічних соціокультурних умовах творчий потенціал особистості водночас, привертає увагу через деструктивні наслідки сучасного науково-технічного прогресу і реалізації людського потенціалу. Розмірковування над ідеалізацією «безмежного саморозвитку особистості», зокрема, у новоєвропейських філософсько-гуманістичних концепціях налаштовує на принциповий теоретико-антропологічний висновок, що самоствердження у саморозвитку людини у світі ніяк не може бути «безмежним», воно повинне, передусім, мати моральнісну межу, як запоруку упередження «демонічного естетизму» та спрямування творчого потенціалу особистості у русло людського блага. Творчий потенціал особистості потребує морально-світоглядного самоконтролю, зокрема, як власної креативної сили, так і способів її реалізації. Необхідна регуляція забезпечується відповідальністю. Відповідальну діяльність визнавали на основі усвідомлення та виваженості дій, які особистість здійснює згідно власної волі. І.Кант визначає відповідальність як необхідну властивість моральності. Ж.-П. Сартр вважає людину відповідальною «за всі свої проекти», а саму відповідальність вважає тотальною, нічим не скасовувану. Х.Ионасом об'єктивну відповідальність пов'язує із суб'єктивною волею. Однак, почуття відповідальності виникає не з ідеї відповідальності, а з визнання властивого речам блага. Встановлення надійного контролю над потенціями людини орієнтують на творчу діяльність, узгоджену «із безперервністю справжнього людського життя на Землі». Розширення масштабів людської діяльності призвело до розширення об'єкта відповідальності, в який повинна включатися вся біосфера. Відповідальність передбачає збереження природи і збереження людської гідності. Глобальна екологічна криза, непередбачувана стихійна динаміка технічної цивілізації в умовах гострого планетарного цейтноту, а також загроза людській гідності вимагають утвердження відповідальності як «заповіді»

Література:

1. Краева О.Л. *Диалектика потенциала человека: монография* / О.Л. Краева. - М. Н. Новгород: Нижегород. гос. с/х. академия, 1999. – 192 с.
2. Кравчук П.Ф. *Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 22.00.06* / П.Ф. Кравчук. - М., 1992. – 21 с.
3. Лосев А.Ф. *Эстетика Возрождения*. - М.: Мысль, 1978. – 623 с.
4. Аристотель. *Никомахова этика*// Соч. в 4 т. Т. 4. - М.: Мысль, 1984. -832 с.
5. Гусейнов А.А. *Свобода воли и ответственность (Спецкурс) // История философии. Уч. пособие для студентов и аспирантов*

вузов. - М: Изд-во «Феноменология-Герменевтика», 2001. – С. 194-285.

6. Кант И. Основание метафизики нравов // Кант И. Лекции по этике. М., 2005. – С. 224-282.

7. Кант И. Метафизика нравов // Соч. в 6т. Т.4. Ч. 2. - М.: Мысль, 1965. - 468с.

8. Ж.-П.Сартр. Экзистенциализм – это гуманизм //Сумерки богов. М.: "политиздат", 1989. – С. 319-344

9. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации Перевод с немецкого, предисловие, примечания И.И. Маханькова. - М: Айрис-пресс, 2004. – 480 с.

10. Благоговение перед жизнью: Пер. с нем. / Сост. и посл. А. А. Гусейно ва; Общ. ред. А. А. Гусейнова и М. Г. Селезнева. — М.: Прогресс, 1992. — 576 с.

References:

1.Kraeva O.L. *Dialektika potentsiala cheloveka: monografiya* / O.L. Kraeva. - M.N. Novgorod: Nizhegorod. gos. s/kh. akademiya, 1999. – 192 s.

2.Kravchuk P.F. *Formirovanie tvorcheskogo potentsiala lichnosti v sisteme vysshego obrazovaniya: avtoref. dis. ... d-ra filos. nauk : 22.00.06* / P. F. Kravchuk. - M., 1992. – 21 s.

3.Losev A.F. *Estetika Vozrozhdeniya*. -. M.: Mysl, 1978. – 623 s.

4.Aristotel. *Nikomakhova etika*// Soch. v 4 t. T. 4. - M.: Mysl, 1984. -832 s.

5.Guseynov A.A. *Svoboda voli i otvetstvennost (Spetskurs)* // Istoriya filosofii. Uch. posobie dlya studentov i aspirantov vuzov. - M: Izd-vo «FenomenologiyaGermenevtika», 2001. – S. 194-285.

6.Kant I. *Osnovanie metafiziki npravov* // Kant I. *Lektsii po etike*. M., 2005. – S.224-282.

7.Kant I. *Metafizika npravov* // Soch. v 6t. T.4. Ch. 2. - M.: Mysl, 1965. - 468s

8. Zh.-P.Sartr. *Ekzistentsializm – eto gumanizm* //Sumerki bogov. M.: "politizdat", 1989. – С. 319-344

10.Yonas G. *Printsip otvetstvennosti. Opyt etiki dlya tekhnologicheskoy tsivilizatsii* *Perevod s nemetskogo, predislovie, primechaniya* I.I. Makhankova. - M: Ayriss-press, 2004. – 480 s.